

ESKİ BİR TIP EL YAZMASI "TABİBNÂME"DE BİTKİ ADLARI

Ahsen AYAN* - Hacı Ömer KARPUZ**

Özet

Tabibnâme, 18. yüzyılda Fakîr Ahmed Şeyhzâde tarafından yazılmış olan alternatif tıp, eczacılık ve bitki bilimi konularını içeren Türkçe el yazması bir metindir. Metin ayrıca dönemin siyasi, dinî ahlaki, tıbbi, felsefi vb. hususlarında da bilgiler taşımaktadır. Tabibnâme, barındırdığı söz varlığı ve dil özellikleri nedeniyle tıp ve eczacılık terminolojisi bakımından olduğu kadar Türk dili ve Türk kültürü tarihi bakımından da oldukça önemlidir. Tabibnâme metninde 101 adet bitki adı kullanılmıştır. Bu makalede, metinde kullanılan bitki adları art zamanlı ses değişiklikleri bakımından ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılıp kullanılmadıklarına göre değerlendirildi. 35 bitki adı bugün Türkiye Türkçesinde çeşitli ses değişikliklerine uğramış biçimleriyle ve 46 bitki adı ise aynı biçimleriyle kullanılmaktadır. Buna karşılık 20 bitki adı bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bitki adlarının 27'si Türkçe, 25'i Arapça, 22'si Farsça, 18'i Yunanca ve 1 tanesi de Endonezya dilindedir. 8 bitki adı birden çok dillidir. 101 bitki adı, Tabibnâme metninde 152 kere kullanılmıştır. Ayrıca 7 bitki adı, alt tür adlarıyla birlikte 14 kere kullanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Tabibnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde, alternatif tıp, botanik, eczacılık, bitki adları.

* Öğr. Gör., Altınbaş Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahsenkarakas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8598-674X.

** Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, homerkar@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-1000-0445.

PLANT NAMES IN AN OLD MEDICAL MANUSCRIPT “TABIBNÂME”

Abstract

Tabibnâme was written by Fakîr Ahmed Şeyhzâde in the 18th century. The manuscript is in Turkish and includes the subjects of alternative medicine, pharmacy and plant science. The text also consists of political, religious, moral, medical and philosophical information. Therefore, Tabibnâme is very important both in terms of the information it contains about Turkish language and Turkish cultural history and medicine and pharmacy terminology due to its vocabulary use and linguistic features. 101 plant names were used in Tabibnâme. In this article, we examined these plant names in terms of diachronic phonetic changes. In addition, we examined whether or not these names are used in Turkish. Today, 35 plant names are used with various phonetic changes and 46 plant names are used in the same forms and 20 plant names are no longer used in Turkish. 27 plant names are Turkish, 25 are Arabic, 22 are Persian, 18 are Greek and 1 is Indonesian. 8 plant names are observed crosslinguistically. 101 plant names were used for 152 times in Tabibnâme. In addition, 7 plant names were used 14 times with the subtype names.

Keywords: Tabibnâme, Fakîr Ahmed Şeyhzâde, Alternative Medicine, Botantics, Pharmaceutics, Plant Names.

Giriş

Tıp biliminin ortaya çıkışı, insanoğlunun varoluşu ile aynı zamana uzanmaktadır. Yapılan kazılar sonucu elde edilen bulgular, günümüzden binlerce yıl evvel, insanların hastalıklara veya ölümlere engel olabilmek amacıyla çeşitli tedavi yöntemleri kullandıkları bilgisini gün yüzüne çıkarmıştır. İlk çağlardan beri insan sağlığının önem teşkil etmesi, tıp biliminde çok sayıda araştırmalar, deneyler, gözlemler yapılmasına yol açmış ve tıp biliminin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Eski Yunan, Mısır, Çin ve Arap uygarlıkları gibi bilimde önemli gelişmeler kaydeden büyük uygarlıklar, kullandıkları farklı teknik ve tedavi yöntemleriyle tıp bilimine de ciddi katkılar sağlamışlardır. Bu medeniyetlerde ve özellikle Mezopotamya uygarlıklarında, Çin, Hint ve Yunan tıbbında kullanılan tedavi yöntemlerinin içinde bitkilerin ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Geleneksel tıp anlayışına göre insan bedeninde oluşan birçok rahatsızlığın sebebi, bünyede doğuştan var olan birtakım öğelerin eksikliği ya da fazlalığı olarak açıklanırdı. Bu eksikliği veya fazlalığı dengeye getirmeye yönelik uygulanan tedavi gereçlerini doğadaki maddeler -bitkiler, hayvanlar, sular, tuzlar, mineraller vb.- oluştururdu. Dönemin hekimleri ise vücutta hangi öğelerin

eksikliğinin ya da fazlalığının hangi rahatsızlığa sebep olduğunu ve doğada bulunan hangi maddenin bu eksikliği ya da fazlalığı dengeye getireceğini bilirdi. Eski Yunan tıbbındaki “dört sıvı” teorisine dayanan bu anlayış 19. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur.

Bilimsel tıbbın temellerini MÖ 300’lü yıllarda atan Hippokrates’a kadar uzanan bu dört sıvı anlayışıyla yazılmış olan her metin günümüz bilim dünyası için olduğu kadar dil, kültür ve sanat tarihimiz açısından da oldukça önemlidir.

Geleneksel tıp anlayışı temel alınarak pek çok dilde tıp kitabı yazılmıştır. Türkçe yazılan tıp kitapları da azımsanmayacak sayıdadır. Söz konusu tıp kitaplarının bir kısmı, Türk dili uzmanları tarafından ya da tıp ve bilim tarihi uzmanları tarafından incelenmiştir. İncelenmeye de devam edilmektedir. Yazıldıkları dönemin dil, kültür ve bilim dünyasına ışık tutan bu eserlerin çok önemli oldukları düşüncesiyle biz de bu eserlerden birini incelemeye çalıştık.

Hekim Fakir Ahmed Şeyhzâde tarafından Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın isteği üzerine kaleme alınan “Tabibnâme” adlı bu eser, (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi / Ayasofya Koleksiyonu / Kayıt No.: 3707 / 70 varak yazma nüsha)¹ geleneksel tıp anlayışına göre oluşturulmuş olup tıp bilimi bakımından önemlidir. Ayrıca dönemin siyasi, dinî, ahlaki, tıbbi, felsefi vb. hususlarında bilgiler taşıyan Tabibnâme, barındırdığı söz varlığı ve dil özellikleri nedeniyle tıbbi terminoloji ve dolayısıyla dil ve kültür tarihimiz bakımından da oldukça önemli bir yadigârdır. Biz bu makalede eserin söz varlığı içinde dikkate değer gördüğümüz bitki adları üzerinde duracağız.

Tarih öncesi çağlardan beri insanların bitkisel ve hayvansal gıdalarla beslendiğini biliyoruz. Binlerce yıl önceden bugüne bitkilerin çeşitli yönlerinden yararlanmakta olan insanoğlu, bitkileri karın doyurmak, içecek üretmek, hastalıkları tedavi etmek, ilaç yapmak, süs eşyası üretmek gibi daha birçok sebeple toplamış, ekmiş, biçmiş ve tüketmiştir. Bazı bitkiler soyunu devam ettirememiş, bazıları da hiç değişmeden ya da küçük değişimlerle günümüze kadar ulaşmıştır. Bitki adları için de benzer durum söz konusudur. Bazı adlar günümüzde artık kullanılmazken birtakım bitki adları ya aynen ya da fonetik değişimlere uğrayarak varlıklarını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Zafer Önler’in, *bitkileri adlandırma toplumun dünyayı algılayış biçimi hakkında fikir verdiği gibi toplumlar arası kültürel ilişkilere de bir ölçüde ışık tutar* biçimindeki görüşü de bitki adlarının taşıdığı değeri hatırlatır niteliktedir.

Bu çalışmada Tabibnâme metninden tespit edilen 101 adet bitki adı ele alındı. Öncelikle bitki adının metinde geçen orijinal biçimi, ait olduğu dil,

¹ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karakaş, 2017, s. 1-7.

sözcüklerin türleri ve sözlüksel anlamları verildi, ardından Türkiye Türkçesinde uğradıkları değişimler, metindeki geçiş sayıları ve kullanıldıkları cümleler, varak ve satır numaralarıyla gösterildi. Yazma nüshanın harekeli nesih ile yazılmış olması bize en küçük ses değişimleri hakkında dahi bilgiler verebilmektedir.

İnceleme

I. Ses Değişimine Uğrayan Bitki Adları

01. aķ encīr (أَقْ أَنْجِيرٍ) *Tr.+Far. sf. tm.* Ak incir, beyaz incir (*Ficus carica*). bk. **encīr**.

“Encīr” sözcüğünün başındaki “e” sesi Türkiye Türkçesinde darlaşarak “i”ye, ikinci hecedeki “ī” sesi ise kısalarak “i”ye dönüşmüş ve *incir* biçimini almıştır. Bu sözcük öbeği metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*baṭrasalyōn dōrt dirhem aķ encīr yedi dāne*” [69b-5]

02. ‘alaf (عَلْفٌ) *Ar. ad.* Alaf, yulaf (*Avena*).

“‘Alaf” sözcüğünün başında bulunan “ع” ünsüzü “y” sesine dönüştürülmüş ve “u” eklenerek “yu” hecesi oluşturulmuş ve sözcük Türkiye Türkçesinde *yulaf* biçimini almıştır. Günümüzde Anadolu ağızlarında *alef / alaf* biçimleri kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*‘alafuñ ṭabī‘atı bārid i yābisdür bedene ğidāsı azdur*” [25b-8]

03. alma (أَلْمَا) *Tr. ad.* Elma (*Pirus malus*).

Sözcüğün başındaki “a” sesi incelemek “e”ye dönüşmüş ve sözcük Türkiye Türkçesinde *elma* biçimini almıştır. Bu durum ses uyumu bakımından bir aykırılıktır ancak günümüzde çeşitli Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında “alma” biçimi kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’a göre “alma” sözcüğünü Türkler “almıla” biçiminde de kullanmışlardır. Bunun yanı sıra Oğuzlar *alma* biçimini tercih etmiştir (Eren, 1999, s. 133). Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*almanuñ ṭatlısı ve ḳoḫusı ğüzel olanuñ ṭabī‘atı*” [51a-10]

04. aluç (الْوُجْ) *Tr. ad.* Aluç, alıç (*Crataegus*).

“Aluç” sözcüğü Türkiye Türkçesinde bugün *alıç* biçiminde kullanılmaktadır. Kaynaklar, bu tür örneklerin Eski Anadolu Türkçesinden beri görülmekte olduğunu belirtmiştir (Ergin, 2009, s. 81). Aluç kelimesinin Farsçada erik anlamına gelen *ālū* kelimesi ile Farsça *-ça* küçültme ekinin birleşimi ile oluştuğu ve Türkçeye Farsçadan girmiş olduğu yönünde yaygın bir görüş vardır (Öztürk, 2006, s. 396) ancak bu görüşü savunanlar kelimenin

sonundaki “a” sesinin düşmesi olayı üzerinde durmamıştır. Ayrıca bu bitkinin Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *aluç* (Kaşgarlı, 2007, s. 141) biçimiyle karşımıza çıkması bu görüşü çürütür niteliktedir. Tuncer Gülensoy ise bu kelimenin Türkçeden Farsçaya geçtiğini dile getirmiştir. Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*alucun tabî’atı bârid i yâbisdür ma’deye haylî kuvvet virür*” [51a-5]

“*aluç ağacımuñ köki ve yemişi*” [68b-2]

05. armūd (أرْمُود) Far. ad. Armut, kertme (*Pirus communis*).

“Armūd” sözcüğünde “د”nin kullanılması yazım özelliğidir. Sözcükteki “ü” sesi kısalmış Türkiye Türkçesinde *armut* biçimini almıştır. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *armuda kertme* adı da verilir. Doerfer, bu adın Kıpçak diyalektlerinde kullanıldığını armut biçiminin ise Oğuz diyalektlerinde kaldığını bildirmiştir. Räsänen, bu kelimenin Farsçadan alındığını sıklıkla yazmış Şerbak ise özünde Türkçe olmadığını altını çizmekle yetinmiştir (Eren, 1999, s. 18). Sertkaya, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te geçen yabancı kökenli kelimelerin bir listesini kaydetmiştir. Bu listede Divan’da olan “armut” sözcüğü yer almamıştır. Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*nâfi’dür ki sâyir ekşiler zarar ider armūd ki*” [50b-11]

“*armūd ki tatlu ola anuñ tabî’atı hârr u raṭbdur*” [51a-1]

06. aşānāsiyā (أَشَانَسِيَا) Yun. ad. Ekinezya, kirpi otu (*Echinacea*).

“Aşānāsiyā” sözcüğü “echinacea”nın Türkçe sesletim biçimiyle yazıya geçirilmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde *ekinezya* biçimiyle yazılıp okunmaktadır. Bu sözcük metnimizde 1 yerde karşımıza çıkmıştır:

“*ideler ve dahı şahdāniyye ma’cūni ve aşānāsiyā ma’cūn*” [69b-8]

07. baṭlicān (بَطْلِحَان) Ar. ad. Patlıcan (*Solanum melongena*).

“Baṭlicān” sözcüğünde Türkçede çok sık karşılaşılan Oğuzcayı diğer Orta Türkçe şivelerinden ayıran en önemli fonetik özelliklerden biri olan kelime başındaki ünsüzlerin titreşimlileşmesi olayı vardır. Bu değişim “b < p” biçiminde görülür. Eski Anadolu Türkçesi çoğunlukla kelime başında “b” sesini tercih etmiş ancak bu dönemin sonlarına doğru “b” sesinin “p”ye dönüşmesi hadisesi kendini göstermeye başlamış ve bu değişim ilerleyerek devam etmiştir. Muharrem Ergin bu mesele üzerinde durulması gerektiğini zira Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada “b” ve “p” harflerinin yalnızca nokta sayısı bakımından birbirinden ayrıldığını bu sebeple “p”nin “b” biçiminde yazıldığı durumlar olabileceğine dikkat çekmiştir. Sözcük Türkiye Türkçesinde *patlıcan* biçiminde kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“tavuk ile bişmiş ola. **baḫlicān** uñ ṭabī‘atı bārid i yābisdür” [47a-7]

08. belesān (بلسان) *Ar. ad.* Pelesenk, balsam (*Commiphora opobalsamum*).

“Belesān” sözcüğü metinde Arap dilindeki söylenişiyile kullanılmıştır. Dudak ünsüzü “b” kendinden sonra gelen “n” ünsüzünü kendisi gibi bir dudak ünsüzü olan “m”ye dönüştürmüş, oluşum yeri benzeşmesi gerçekleşmiştir. Orta hecedeki zayıf ses “l”nin yanındaki ince ünlü düşmüş son hecedeki “ā” kendinden önceki ince ünlüyü kalınlaştırmıştır. Türkiye Türkçesinde Fransızcadan aldığımız ad olan *balsam* biçimi yaygındır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“fūdanç ve afsentīn ve selīhā ve **belesān** ağacı ve toḫmı” [68b-8]

09. böğirilce (بوغریلج) *Tr. ad.* Börülce (*Vigna sinensis*).

“Böğirilce” sözcüğündeki birçok sesin birden düşmesi “g” ve “y” sesleriyle ilişkilidir. Bu seslerin bir veya komşu iki ünlünün kaybolmasına yol açtığı, bazen de “r” sesinden önceki dar ünlünün de düşmesine sebep oldukları belirtilmiştir (Deny, 2013, s. 125). Ayrıca bu sözcükte ilk hecede bulunan “ö” yuvarlak ünlüsünün sonraki hecede bulunan “i” düz ünlüsünü yuvarlaklaştırma olayı söz konusudur. Bu benzeşme sonrasında kelime, küçük ünlü uyumu kuralına uyum sağlamış ve Türkiye Türkçesinde *börülce* biçimini almıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“**böğirilcenün** ṭabī‘atı bārid i yābisdür ve gıdāsı galīzdir” [25b-9]

10. büber (بوبر) *Yun.* [ππέρι] *ad.* Biber (*Piper*).

“Büber” sözcüğü Türkiye Türkçesinde *biber* biçimini almıştır. Her iki biçimiyle de ünlü uyumu kurallarını korumuştur. Genelde dudak ünsüzlerinin ya da diş-dudak ünsüzlerinin yanındaki düz ünlüyü yuvarlaklaştırdığı hadisesi görülürken burada aksi bir değişim söz konusudur. Bu sözcük metinde 4 yerde kullanılmıştır:

“ḫuşūşā ki tāze ola meger **büber** ve zencebille” [25a-3]

“nihāyetdedür. meger kebāb ola vāfir **büber** ve karanfıl” [30a-10]

“vāfir issi edüyyeler ki **büber** ve karanfıl” [39b-6]

“vāfir **büber** ve tuz ile işlāḫ ola mantar ṭabī‘atı” [49a-6]

11. cırcır (جرجر) *Ar. ad.* Yabani pırasa (*Allium Porrum*), su teresi (*Nasturtium officinale*)

“Cırcır” sözcüğü yerel ağızlarda *carcar* ve *cercer* olarak da kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki asıl biçimi *çirçir* olmuştur. Türkçede yansıma seslerin dışında az sayıda “c” ile başlayan sözcük vardır. Arap alfabesiyle yazıl-

miş eski metinlerde “ç” sesi sık tercih edilmediği için Tabibnâme’de de “ç” harfi yerine “ج”nin tercih edildiğini düşünüyoruz. Cırcır bitkisi için iki farklı karşılık kullanılmıştır. Bu bitki, Şahin’in makalesinde *yabani prasa* (Şahin, 2007, s. 577) olarak Önler’in makalesinde ise *su teresi* (Önler, 1990, s. 385) olarak belirtilmiştir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*sebze ve etden laḥāna gibi ve cırcır gibi havāsı ḥabīs*” [11b-5]

12. dārçın (دَارچِن) *Far. ad.* Tarçın (*Cinnamomum*).

“Dārçın” sözcüğü metinde Farsçadan Türkçeye geçtiği hâliyle gösterilmiştir. Türkiye Türkçesinde “د” yerine “ت”nin kullanılması ses değişikliğinden ziyade bir yazım özelliğidir ve bugün *tarçın* biçiminde kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*ve dārçını ve zencebīl ile ola ammā yāḥnisi beḡāyet*” [30a-11]

“*vāfir issi edüyyeler ki büber ve karanfıl ve dārçını*” [39b-6]

13. demür diken (دَمُورِدِكَن) *Tr. ad.* Çobançökerten, genellikle bahçelerde yabancı ot olarak bilinmektedir. Özellikle Hindistan ve Afrika’da bol miktarda yetişmektedir (*Tribulus terrestris*).

“Demür diken” adı Türkiye Türkçesinde bugün *demir diken* biçiminde kullanılmaktadır. Demür sözcüğündeki “ü” sesi Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma özelliğinin bir sonucudur. Şahin, bu durumu *Eski Türkçeden beri devam eden ikinci hece yuvarlaklığı* (Şahin, 2015, s. 42) olarak ifade etmiştir. Yuvarlak olan ikinci hece İstanbul Türkçesinde küçük ünlü uyumuna bağlı olarak düzleşmiştir. Derleme Sözlüğü’nde demür biçiminin Anadolu’da hâlâ kullanıldığına işaret edilmiştir. Ad öbeği olarak türetilmiş bir terimdir. Bu bitki adı metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*aluç ağacınıñ köki ve yemişi ve demür diken ve köki*” [68b-6]

14. encir (انجِير) *Far. ad.* İncir (*Ficus carica*).

“Encir” sözcüğündeki değişimler için bk. **aḡ encir**. Bu sözcük 1 yerde tür adıyla, 5 yerde genel anlamında kullanılmıştır:

“*aḡaçlar bitdügi yirde ḳoç ağacı ve tut ve encir ağacı*” [11b-3]

“*ma ‘deye ve cigere ḡāyet bī-bedeldür encir ḡāyet olmış*” [49b-7]

“*bi’l-ḥāşşa encir isti ‘māl iden kişinüñ ḡazabını giderür*” [49b-10]

“*tiz hażm olur ve encir ile ḳarışdırup*” [53a-8]

“*ve dişi ḳoparmaḡa encir yapraḡı ve sirke tartası*” [69b-10]

15. fısduk (فستق) Ar. ad. Fıstık (*Pistacia vera*).

"Fısduk" sözcüğündeki "u" sesi Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma özelliğinin bir diğer örneğidir. Günümüzde küçük ünlü uyumuna bağlı olarak düzleşmiş "ı" olmuştur. Ayrıca bu sözcük de "ق (ق)" işaretinin "k" olarak karşılık bulunduğu ve "ت"nin "د" ile gösterildiği örneklerden biridir. Türkiye Türkçesinde *fistik* biçiminde kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

"ğāyet fāyidelüdü ve **fısduk**-ı 'arabī yimesinüñ" [69a-5]

16. gebere (كبر) Yun. [κάπαρη] *ad.* Kapari (*Capparis spinosa*).

"Gebere" sözcüğünü Türkiye Türkçesinde herhangi bir ses değişikliğine uğratmadan kullananlar olduğu gibi *kapari* biçiminde kullananlar da vardır. Boğumlanma noktaları bakımından aynı olan "g / k" ve "b / p" seslerinden titreşimli olanlarının tercih edildiği Oğuzcada bu sözcüğün *kapari* biçimine gelmesi doğaldır. Değişikliğe uğrayan ünsüzlerin ünlülere etki ederek onları kalınlaştırdığı açıktır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

"ma 'idede harāb ider **gebere** tabī'atı hārr u yābisdür" [49a-1]

17. havıç (خويج) Far. ad. Havuç (*Daucus carota*).

"Havıç" sözcüğündeki "v" dudak sesi yanındaki "ı" ünlüsünün yuvarlaklaşmasına ve sözcükteki küçük ünlü uyumunun bozulmasına neden olmuştur. Türkiye Türkçesinde *havuç* olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

"**havıcuñ** tabī'atı hārr u yābisdür" [47b-5]

18. hınnā (حنأ) Ar. ad. Kına (*Lawsonia inermis*).

"Hınnā" sözcüğünün başındaki sürekli gırtlak ünsüzü olan "h" sesi süreklileşerek ve damaksıllaşarak "k" biçimini almıştır. Bu değişiklik Batı Türkçesinde sıkça görülen bir durumdur (Ergin, 2009, s. 89) ancak bu değişimlerde keskin bir kural olmadığı ve bu tercihlere aykırı örneklerin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Ayrıca ikiz olan "n" sesi teke inmiş ve sözcüğün sonundaki "ā" ünlüsü kısalarak Türkiye Türkçesinde *kına* biçimini almıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

"dikenı ve köki ve **hınnā** köki ve yabān şoğanı bunlaruñ" [68b-3]

19. kerevüz (كروؤ) Far. ad. Kereviz (*Apium graveolens*).

"Kerevüz" sözcüğü üçüncü hecedeki "ü" yuvarlak ünlüsü sebebiyle küçük ünlü uyumuna uymamaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde küçük ünlü uyumu

kuralına uydurularak *kereviz* biçimini almıştır. Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*dahı kerevüz huşuṣā yabānisi ola*” [68b-7]

“*şuyıla iki kaşık miqdāri dahı kerevüz şuyından*” [69a-1]

20. keddāne (كسدان) Yun. ad. Kestane (*Castanea sativa*).

“Keddāne” sözcüğü Türkiye Türkçesinde *kestane* biçiminde kullanılmaktadır. Sözcüğün ikinci hecesinin başında yer alan “d” sesi kendinden önceki tonsuz “s” sesinin tesiriyle tonsuzlaşarak “t”ye değişmiştir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*kesdānenüñ tabī’atı hārr u yābisdür gıdāsı galīzdür*” [53a-5]

21. kīmnōn (كيمينون) Yun. [κόμινον] ad. Kimyon (*Cuminum cyminum*).

“Kīmnōn” sözcüğü bazı kaynaklarda Arapça bazı kaynaklarda Yunanca bazılarında ise hem Arapça hem Yunanca olarak kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesinde *kimyon* biçimde kullanılmaktadır. Sözcükte “n < y” değişikliği görülmektedir. Bu değişimde diş eti - ön damak “n”indeki dil etkisinin kalkması ve genizliliğin kaybolmasıyla ön damak “y”sine dönüşme söz konusudur. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*zencebille ve kīmnōn ile yine*” [25a-4]

22. kirās (كراس) Yun. [κεράσι] ad. Kiraz (*Prunus avium*).

“Kirās” sözcüğü Türkiye Türkçesinde *kiraz* biçimindedir. Sözcükte sürekli-titreşimsiz-diş ünsüzü olan “s”nin titreşimlileşerek “z”ye dönüşmesi olayı vardır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*kirāsuñ ki tatlu olanuñ tabī’atı hārr u raṭbdur*” [52b-11]

23. kişnic (كيشنيج) Far. ad. Kişniş otu (*Coriandrum sativum*).

“Kişnic” sözcüğü Türkiye Türkçesinde *kişniş* biçimindedir. Bu sözcükteki “c” sesinin öncelikle titreşimsizleşerek “ç”ye dönüştüğünü, ardından “ç”nin de süreklileşmesiyle yerini “ş”ye bıraktığını düşünüyoruz. Deny’nin bu tür değişikliklerle ilgili görüşü bulunmaktadır: *Birkaç istisna durumlarda ç ve c ünsüzleri çıkartılırken dilin alçalması sonucu, bunlardaki süreksizlik ögesi kaybolur. O zaman bu ünsüzlerden ç, ş’de ve c, j’de karar kılar* (Deny, 2009, s. 45). Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*kişnic tabī’atı gāyet şovukdur*” [46a-2]

24. nā’ nā (نأنا) Ar. ad. Nane (*Mentha piperita*).

“Nā’ nā” sözcüğü Arapçada “نعناع” şeklinde yazılırken metnimizde “نأنا”

biçimindedir. Sözcük Türkiye Türkçesinde *nane* olarak kullanılmaktadır. Bu durum öncelikle “ع”ların Türkçede ünlülerle karşılandığının ve buna bağlı olarak Tabibnâme nüshasının yazıldığı dönemde de yazı dilinde uygulandığının işaretidir. Bu sözcükteki ses değişikliğini bir ünsüz düşmesi olayı yanında ikinci hecedeki “a”nın bugün “e” olarak kullanılmasını da bir aykırılışma olarak düşünebiliriz. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*nā nānuñ tabī’atı hārr u yābisdür*” [46a-5]

25. şahdāniyye [Far.+Ar.] (شَحْدَانِيَّة) *ad.* Şahdane, kenevir tohumu (*Cannabis sativa*).

“Şahdāniyye” sözcüğü bugün Türkiye Türkçesinde *şahdane* biçimiyle kullanılmaktadır ve daha çok kenevir tohumu olarak bilinmektedir. Sözcüğün sonundaki “iyye”nin kullanılmamasını Arapçadaki “şahdāniyye” biçiminin değil Farsçadaki “şah+dāne” biçiminin tercih edilmesine bağlayabiliriz. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*ve dahı şahdāniyye ma’cūmı*” [69b-8]

26. şeftālū (شَفْتَالُو) *Far. ad.* Şeftali (*Persica vulgaris*).

Farsça “şeftālū” sözcüğünün Türkçedeki karşılığı “şeft”: tüy(lü), “ālū”: eriktir. Eski Türkçede bu meyvenin adı *tüylüg erig* biçimindedir. Sözcüğün sonundaki uzun-kalın-yuvarlak “ū” ünlüsü yerine bugün kısa-ince-düz “i” ünlüsü kullanılarak sözcük Türkiye Türkçesinde *şeftali* biçimine dönüşmüştür. Bu durum sözcüğün bir taraftan küçük ünlü uyumuna uymasını sağlarken sondaki ünlünün, ilk hecedeki ince ünlü “-e-” ile “ālū”daki “-l-” sesinin etkisiyle incelmeye ve büyük ünlü uyumuna aykırı olarak “i”ye dönüşmesine neden olmuştur. Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*şeftālūnuñ tabī’atı bārid i raḫbdur ma’deye gāyetde*” [51b-9]

“*habāsetde şeftālūdan kalmaz. karpuzuñ tabī’atı bārid*” [52a-4]

27. şaru zerinc (صَارُو زَرِينْج) *Far. ad.* Ağızlık ağacı (*Polygonum bistorta*)

“Şaru” sözcüğündeki yuvarlak ünlü “u” düzleşerek küçük ünlü uyumuna uydurulmuştur. “Zerinc” sözcüğünün sonundaki “c” sesi titreşimli karşılığı “ç”ye dönüşerek sözcük, Türkiye Türkçesinde *zerinç* biçimini almıştır. Bu sözcük öbeği metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*şaru zerinc dört dirhem balıla*” [70a-2]

28. tarı (طَارِي) *Tr. ad.* Darı, mısır (*Panicum uiliaceum*).

“Tarı” sözcüğünde “t < d” değişimi vardır. Bu titreşimsizleşme olayı Eski Türkçedeki sözcük başındaki “t”lerin Batı Türkçesinde “d”ye dönüşmesidir.

Bu değişimlerin keskin çizgileri olmadığı ve hem zaman hem saha bakımından karışık bir görünüm arz ettiğini belirten Ergin, durumu şu şekilde izah etmiştir: *Eski Türkçedeki bazı 't'ler Eski Anadolu Türkçesinde 'd' olmuşken Osmanlıcadan sonra bugünkü Türkçede tekrar 't'ye dönmüştür* (Ergin, 2009, s. 91).

Türkiye Türkçesinde *darı* biçimiyle görülen sözcüğün tarihsel gelişimini de ele alan Ergin, sözcüğün eski şekli olan “tarığ”ın Eski Türkçede “ekin”, Orta Türkçede “ekin, bitki, arpa, buğday, tane, tohum” anlamlarında kullanıldığını, adın “ekin ekmek” anlamındaki “tarı-“eylemine -g ekinin eklenmesiyle oluşturulduğunu, daha sonra bu “g”nin düşmesi ve sözcüğün başındaki “t” sesinin de titreşimli karşılığı “d”ye dönüşmesi sonucu ad olarak kullanılan “darı” biçimini aldığını belirtir (Ergin, 2009, s. 106). “Darı” sözcüğü bugün tam olarak karşılamamasına rağmen Türkçede “mısır” anlamında da kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*tarı hārr u yābisdür bundan hāşıl olan gıdā gāyet azdur*” [25b-10]

29. tatlu mārūl (طاتلو ماروڭ) *Tr.+Yun.* [μαρούλι] *sf. tm.* Mārūl (*Lactuca sativa*).

“Tatlu mārūl” terimiyle işaret edilen bitki bugün Türkiye Türkçesinde yalnızca *marul* sözcüğüyle karşılanmaktadır. Sözcükteki “u” ünlüsü küçük ünlü uyumu hasebiyle düzleşerek “ı” olmuştur. Bu sözcük öbeği metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*tatlu mārūl ıslāh ider*” [42b-6]

“*tatlu mārūluñ tabī'atı bārid ü raḫbdur*” [45b-4]

30. ʔomalān (طوملان) *Tr. ad.* Domalan mantarı, Arap mantarı (*Tumer aestivum*).

“ʔomalān” sözcüğünde de “t < d” değişikliği vardır. Bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak *domalan mantarı* biçiminde kullanılmasına karşın metinde “ʔomalān” tek başına kullanılmış olup “mantar” sözcüğü kullanılmamıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*ʔomalān tabī'atı bārid i raḫbdur gāyet gālīz ve habīşdür*” [49a-4]

31. tut (توت) *Tr. ad.* Dut (*Morus*).

“Tut” sözcüğünün başındaki “t” bugün Türkiye Türkçesinde titreşimlileşerek “d”ye dönmüşken bazı Anadolu ağızlarında “tut” biçiminde de kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 3 yerde kullanılmıştır:

“*ağaçlar bitdügi yirde koş ağacı ve tut ve encir*” [11b-3]

“*tutuñ tabī'atı bārid i yābisdür*” [51a-7]

“*tut kökinüñ kabuğı ve ‘urūk-ı şufur’* [70a-1]

32. ‘unnāb (عُنَّاب) *Ar. ad.* Hünnap, çiğde (*Sorbus aucuparia*).

“‘Unnāb” sözcüğünün başındaki “ع” Türkçeye uygun olmadığından bir “h” sesi türetilmiş, “u” incelererek “ü”ye çevrilmiş, “ā” ünlüsü kısaltılmış, sondaki “b” ünsüzü de titreşimsiz karşılığı “p” ile değiştirilmiş ve sözcük Türkiye Türkçesinde *hünnap* biçimini almıştır. Türkçede bu bitkinin diğer adı *çiğde*dir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“‘*unnābuñ tabī‘atı hārr u raṭbdur*” [53b-8]

33. yabān sedebi (يَبَّانِ سَدَبِ) *Ar. ad.* Yabani sedef otu (*Rutaceae*).

“Yabān sedebi” bitkisi Türkiye Türkçesinde *yabani sedef otu* olarak bilinir. “Sedeb” sözcüğündeki çift-dudaklı-süreksiz “b” sesinin yerini dış-dudaklı-süreklî “f” almıştır. Bugün “sedef” biçiminde kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“‘*yabān sedebi ve tiryākı fārūk dahı gāyet fāyidelüdüür*” [69a-4]

34. zencebīl (زَنْجَبِيلِ) *Ar. ad.* Zencefil (*Zingiber officinale*).

“Zencebīl” sözcüğündeki “b” sesinin yerini de “f” sesi almış, uzun ünlü “ī”nin kısaltılmasıyla da sözcük Türkiye Türkçesinde *zencefil* biçimine dönüşmüştür. Bu sözcük metinde 4 yerde kullanılmıştır:

“‘*huşūşā ki tāze ola meger büber ve zencebīlle*” [25a-3]

“‘*ve dārçını ve zencebīl ile ola*” [30a-11]

“‘*ve zencebīl ile ziyāde muḳavvī olur*” [33a-4]

“‘*büber ve karanfīl ve dārçını ve zencebīl*” [39b-6]

35. zerdālū (زَرْدَالُو) *Far. ad.* Zerdali, sarıerik, (acı) kayısı (*Armeniaca vulgaris*).

“Zerdālū” sözcüğü, Farsça “sarı” anlamındaki “zerd” ile “erik” anlamındaki “ālū” sözcüklerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Türkçe tam karşılığı “sarıerik”tir. Türkiye Türkçesinde bu meyve için bugün Anadolu’nun bazı yörelerinde *kayısı* bazı yörelerinde *zerdali* sözcükleri kullanılmaktadır. Sözcükteki uzun ünlüler kısaltılmıştır. “u” sesinin yerini “şeftali” sözcüğünde olduğu gibi küçük ünlü uyumuna uygun fakat büyük ünlü uyumuna aykırı olarak “i” sesi almıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“‘*zerdālūnuñ tabī‘atı hārr u raṭbdur*” [52a-3]

II. Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Bitki Adları

01. afsent̄in (أَفْسَنْتَيْن) *Yun.* [αψέντι] *ad.* Pelin otu, veronika (*Artemisia absinthum*).

“Afsent̄in” bitkisi Türkiye Türkçesinde *pelin otu* olarak bilinmekte olup Anadolu’da yirmi kadar türü tespit edilmiştir. Antik Çağ’da ilaç olarak kullanılmış olan “pelin otu”, “absent” adlı alkollü içkinin ana maddesi olarak da kullanılmaktadır.

Önler, Eski Rumca sözcüklerin Türkçeye Arapça yoluyla ve genellikle Arapçalaşmış biçimleriyle geçmiş olduğunu söylemiş bu olaya örnek olarak verdiği türler arasında da “afsent̄in” (*Petroselinum oreoselinum*) adından söz etmiştir (Önler, 1999, s. 16). Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“fūdanç ve **afsent̄in** ve selīhā ve belesān ağacı” [68b-8]

02. baṭrasalyōn (بَطْرَصَلْيُون) *Yun.* [πετροσελινικό] *ad.* Petroselinum, maydanoz (*Petroselinum crispum*).

Yunanca olan “baṭrasalyōn (baṭrisalyōn)” sözcüğünün Osmanlı Türkçesinde söylendiği biçimde yazılmış olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *baṭrasalyōn* yerine *maydanoz* kullanılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“on dirhem **baṭrasalyōn** dört dirhem aḳ encīr” [69b-5]

03. berşiyā (bevşā) vü şān (بَرْشِيَاوُشَان) *Far. ad.* Persiyavşan, periyavşan otu, yayla tavşanı, yavşan otu (*Asplenium adiantum*).

“Berşiyā vü şān” bitki adı metinde *bevşā vü şān* (بَوْشَاوُشَان) biçiminde de kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *periyavşan* biçimi kullanılmaktadır. “Berşiya vü şān” ile “persiyavşan” ve “periyavşan” adlarını karşılaştırdığımızda birden çok ses olayı görülmektedir. Önce “berşiya” sözcüğündeki “b”nin “p”ye, “ş”nin “s”ye dönüştüğü ve “vü” bağlacındaki “ü”nün düştüğü ve bitki adının “persiyavşan”a dönüştüğü ve daha sonra da “si” hecesinin de yitimiyle “periyavşan” biçiminin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha çok *acı yavşan* olarak bilinir. Bu bitki adı metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“ve daḥi soḳūlifendiyūn ve **berşiyā vü şān**” [68b-10]

“beş dirhem **bevşā vü şān**” [69b-3]

04. cu‘da (جُدَّة) *Ar. ad.* Eczacılıkta kullanılan bir çeşit bitki.

“Cu‘da” bitki adına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır ancak cümledeki bağlamdan eczacılıkta kullanılan şifalı bir bitki olduğu anlaşılmaktadır. Önler “ca‘de” adında bir bitkiyi kaydetmiş ve *venüs saçı*, *karabacak* (*Adiantum*

capillus-veneris) olduğunu belirtmiştir (Önler, 1990, s. 366) Bunun “cu‘da” bitkisiyle ilişkisi olabilir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*panṭāfilūn ve kemāfīṭus ve cu‘da ve halyūn köki*” [69a-3]

05. duḳū (دُقُو) [Endonezya dili] *ad.* Uzak Doğu’da yetişen tatlı bir meyve.

Türkiye’de çok bilinmeyen bu meyve genellikle mart ayında Güneydoğu Asya’da yetişir. Meyvenin eti beş katmandan oluşur. Çok tatlı bir meyvedir. A, B, C vitaminlerini bulunduran meyve bolca antioksidan içerir. Çekirdeklerinin bazıları acıdır. İnme ve kanseri önlemeye yardımcı olur. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*sekiz dirhem ḥasek on dirhem duḳū*” [69b-4]

06. fūdanç (فُودَنْج) *Yun. ad.* Eczacılıkta kullanılan bir çeşit bitki.

Türkiye Türkçesinde “fūdanç” sözcüğü kullanılmamaktadır. Metindeki kullanımından eczacılıkta kullanılan şifalı bir bitki olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*fūdanç ve afsentīn ve selīḥā ve belesān ağacı*” [68b-8]

07. halyūn (هَلْيُون) *Far. ad.* Kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*).

Türkiye Türkçesinde “halyūn” sözcüğü kullanılmamaktadır. Yabani bitkilerle ilgili sözlüklerde yer almaktadır. Bu bitki, Türkiye Türkçesinde *kuşkonmaz* adıyla bilinmektedir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*cu‘da ve halyūn köki ve yabān sedebi*” [69a-3]

08. ḥarşef (حَرْشَف) *Ar. ad.* Engīnār (*Cynara scolymus*). Bk. **engīnār**

“Ḥarşef” bitkisi Türkiye Türkçesinde *enginar* adıyla bilinmektedir. *Engīnār* Türkçeye Yunancadan, *ḥarşef* ise Arapçadan geçmiştir. Metinde *engīnār köki* anlamında 1 yerde kullanılmıştır:

“*daḥı ḥarşef ki engīnār kökidür*” [68b-9]

09. ḥasek (حَسَك) *Tr. ad.* Demir diken, pıtırak (*Tribulus terrestris*). Bk. **demir diken**

“Ḥasek” bitkisi Türkiye Türkçesinde *demir diken* adıyla bilinmektedir. Tabibnâme’de hem *ḥasek* hem de *demir diken* adları kullanılmıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*sekiz dirhem ḥasek on dirhem duḳū on dirhem*” [69b-4]

10. ‘imliyūn isperince (عَمْلِيُونِ اسْبِرِنْجِه) *Ar.+Far. ad.* Eczacılıkta kullanılan bir bitki.

“İmliyün isperince” bitki adına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır. Metindeki kullanımından eczacılıkta kullanılan şifalı bir bitki olduğu anlaşılmaktadır. Bu bitki adı metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*imliyün isperince dirler tabi'atı hārr u raḥbdur*” [47b-7]

11. kemāfīṭus (كَمَافِطُسْ) *Yun. ad.* Gelber, günsel, yer çamı, yer palamudu (*Ajuga chamaepitys*).

Bu bitki, Türkiye Türkçesinde daha çok *gelber* ve *yer çamı* adlarıyla bilinmektedir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*panṭāfilūn ve kemāfīṭus ve cu'da ve halyūn*” [69a-3]

12. kıssā (قِثَّآ) *Ar. ad.* Eşek hıyarı; hıyar, salatalık (*Cucumis sativus*).

“Kıssā” sözcüğü bu anlamıyla Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bitki *eşek hıyarı*, *hıyar* ya da *salatalık* adıyla bilinir. Sözcük, metinde *hıyār* sözcüğüyle birlikte geçmektedir, 1 yerde kullanılmıştır:

“*hıyār ve kıssā tabi'atları bārid i raḥbdur*” [52b-4]

13. kuṣṭ (قُسْطُ) *Ar. ad.* Kist otu, Ud-1 Hindi, Kust-1 Bahri, öd ağacı. (*Cos-tus arabicus*).

Kokusu keskin, baharlı, zencefil kokusuna yakın ve reçinemsî bir bitkidir. Hekimlikte ve esans yapımında kullanılmıştır. “Kuṣṭ” sözcüğünün kullanımına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesinde *öd ağacı* adıyla bilinir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*hem kuṣṭ köki ve 'ulyak köki ve kara nohūd*” [68a-11]

14. masrīditūs (مَسْرِيْدُوْسُ) *Yun. ad.* Eski tıpta ilaç ya da iksir olarak kullanılan bir bitki.

“Masrīditūs” bitki adına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır. Metindeki bağlamdan eczacılıkta kullanılan şifalı bir bitki olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*ve masrīditūs gāyet fāyidelüdü*” [69b-1]

15. panṭāfilūn (بَنْطَافِلُونُ) *Yun. [πενταφυλλον] ad.* Pentafilon, potentilla, beş parmak otu (*Potentilla reptans*).

“Panṭāfilūn” bitkisi Türkiye Türkçesinde *beş parmak otu* adıyla bilinir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*panṭāfilūn ve kemāfīṭus ve cu'da ve halyūn köki*” [69a-3]

16. selihā (سَلِيحَا) Ar. ad. Tarçın yerine kullanılan bitkinin adı, yalancı tarçın.

“Selihā” bitkisi Türkiye Türkçesinde *yalancı tarçın* adıyla bilinir. Tarçının tarihî kullanımıyla ilgili bir makalede *tarih boyunca tarçının kullanımına örnekler* (Gürson ve Özçelik, 2005, s. 177) başlığı altında *seliha* bitkisine de yer verilmiştir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*fūdanç ve afsentīn ve selihā ve belesān*” [68b-8]

17. soḳūlifendiyūn (suḳlūfendiryūn) (سُقُولُ فَنْدِيُونُ) Far. ad. İskülüfenderyūn, eskülüfenderyūn, geyikdili otu (*Scolopendrium officinale*).

Türkiye Türkçesinde *geyikdili* adıyla bilinen bu bitki metinde “soḳūlifendiyūn” ve “suḳlūfendiryūn” (سُقُولُ فَنْدِيُونُ) biçimleriyle 2 yerde kullanılmıştır.

“*ve dahı soḳūlifendiyūn ve berşiyā*” [68b-10]

“*yedi dirhem suḳlūfendiryūn sekiz dirhem ḥasek*” [69b-2]

18. ‘ulyaḳ (عَلِيَقُ) Ar. ad. Eczacılıkta kullanılan bir çeşit bitki.

“‘Ulyak” bitki adına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır. Metindeki bağlamdan eczacılıkta kullanılan şifalı bir bitki olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*‘ulyaḳ köki ve ḳara nohūd*” [68a-11]

19. ‘urūḳ-ı şufur (عُرُوقُ صُفْرُ) Ar. ad. Yalancı safran kökü, meyan kökü.

Kaynaklarda, sözlüklerde “ırk-ı sūs” adıyla da yer alan bu bitkinin Türkçede *yalancı safran kökü* ve *meyan kökü* adlarıyla bilindiği belirtilmektedir. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*tut kökinüñ ḳabuḡı ve ‘urūḳ-ı şufur*” [70a-1]

20. zerinbāt (زَرْنِبَاتُ) Far. ad. Şifalı bir bitki.

“Zerinbāt” adı Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Buna karşılık Farsça “zerrin” sözcüğüyle ifade edilen bitki Türkçede *fulya* sözcüğüyle, “zerin-kadeh” bitkisi de *nergis* sözcüğüyle adlandırılmıştır. Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*zerinbāt ve ḳaranfil*” [44b-7]

III. Ses Değişimine Uğramayan Bitki Adları

01. acı mārūl (مَارُولُ) Tr.+Yun. [μαρούλι] *sf. tm.* Yabani marul, karahindiba, arslandişi (*Taraxacum officinale*).

Bu bitki Türkçede *acı marul* adı yanında *yabani marul*, *karahindiba* ve

arslandişi adlarıyla da bilinmektedir. Sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“ve acı *mārūluñ tabī’atı bārid i yābisdür*” [45b-8]

02. ağaç (أَغْج) Tr. ad. Ağaç.

“Ağaç” sözcüğü, metinde toplamda 18 yerde kullanılmıştır: Sözcük 2 yerde genel anlamda kullanılmıştır:

“mizācı o ğidā mizācına döner hattā *ağaçlar bile*” [11b-3]

“kurbaga ki *ağaçlar üstine kalğır ve çayrılarda*” [70a-4]

16 yerde de tür adlarıyla kullanılmıştır:

“*ağaç kavunu*” [44b-7, 50a-10, 50b-7]; “koz *ağacı*” [11b-3]; “tut *ağacı*” [11b-3]; “encir *ağacı*” [11b-4]; “turunç *ağacı*” [34a-2-4]; “*ağaç kavunu*” [44b-7, 50a-10, 50b-7]; “aluç *ağacı*” [68b-2]; “fūdanç *ağacı*” [68b-8]; “*afsentin ağacı*” [68b-8]; “*selihā ağacı*” [68b-8]; “*belesān ağacı*” [68b-9].

03. ağaç kavunu (أَغْجُ قَوْنِي) Tr. ad. tm. Ağaç kavunu, turunç (*Citrus medica*).

Bu bitki adı metinde 3 yerde kullanılmıştır:

“*ağaç kavun[ın]uñ kabuğı*” [44b-7]

“*ağaç kavunu kabuğunuñ tabī’atı hārr u yābisdür*” [50a-10]

“*cümle ağaç kavunu tã’ün ve-sāyir ağulardan*” [50b-7]

04. anāsōn (أَنَسُون) Yun. [γλυκάνισο] ad. Anason (*Pimpinella anisum*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*şarımsak ve şoğan veyāhūd anāsōn*” [42b-3]

05. arpa ((أَرْپَا) Tr. ad. Arpa (*Hordeum*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*arpanuñ tabī’atı bārid i yābisdür*” [24a-10]

06. ayva (أَيْوَا) Tr. ad. Ayva (*Cydonia oblonga*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*ayvanuñ tabī’atı bārid i yābisdür*” [49b-11]

07. badem (بَادَمْ) Far. ad. Badem (*Amygdalus communis*).

Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*bādem ile harīresi sūd ile bişmiş*” [24b-7]

“*bādemüñ tabī’atı hārr u raṭbdur*” [53b-4]

08. bakla (بَقْل) Ar. ad. Bakla (*Vicia faba*).

Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*baqlanuñ mizācı mu ‘tedildür*” [24b-11]

“*mışır baqlasınıñ*” [25b-3]

09. buğday (بُغْدَايُ) Tr. ad. Buğday (*Triticum aestivum*).

Bu sözcük metinde 3 yerde kullanılmıştır:

“*evveli buğdaydur etmek andan hāşıl*” [23a-9]

“*buğdaydan ola ve tuzlu ola*” [23a-11]

“*buğday halimesi*” [24a-4]

10. burçak (بُرْجَاقُ) Tr. ad. Burçak (*Vicia ervilia*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*burçaķuñ tabī‘atı*” [25b-6]

11. çayır (چَايِرُ) Tr. ad. Çayır.

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*çayırlarda olur*” [70a-4]

12. ebegümece (أَبَه كُومَجِي) Tr. ad. Ebegümece (*Malva sylvestris*).

Bu bitki adı metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*ebegümece tabī‘atı bārid i raḫbdur*” [48b-2]

13. engīnār (أَنْكِينَارُ) Yun. [αγκινάρα] ad. Enginar (*Cynara scolymus*). Bk. **ħarşef**

Enginar bitkisi için bugün Türkçede kullanılmayan Arapça “ħarşef” sözcüğü de Tabibnâme metninde yer almaktadır. Bu sözcük metinde 3 yerde kullanılmıştır:

“*siñirleruñ engīnār zaħmetini taħrīk ider*” [48a-3]

“*engīnār tabī‘atı ħārr u yābişdür*” [48a-5]

“*engīnār kökidür*” [68b-10]

14. erik (أَرِكُ) Tr. ad. Erik (*Prunus domestica*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*erigüñ ḫatlusı ve koħusı*” [51b-5]

15. fındık (فندق) Ar. ad. Fındık (*Corylus avellana*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*fındıkuñ tabī'atı hārr u raṭbdur*” [53b-2]

16. gül (كُون) Far. ad. Gül (*Rosa canina*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*enbīkden gül şuyı çıkar*” [42a-10]

17. harbağ (خربق) Ar. ad. Fesleğen ve reyhan gibi bir ot, ak çöpleme (*Helleborus album*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*otladuğı ot harbağdur ol otı itmān ideni teşennüic ider*” [33a-2]

18. haṭmī (حَطْمِي) Ar. ad. Hatmi çiçeği (*Athaea officinalis*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*nohūduñ şuyı ve haṭmī tohımı*” [68b-1]

19. hıyār (خيار) Ar. ad. Salatalık (*Cucumis sativus*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*hıyār ve kıssā tabī'atları bārid i raṭbdur*” [52b-4]

20. hurmā (خرما) Far. ad. Hurma (*Phoenix dactylifera*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*hurmā tabī'atı hārr u raṭbdur ve gıdāsı galizdür*” [49a-11]

21. ispanak [aspanak, isfanak] (اسبناق) Yun. [σπανάκι] ad. Ispanak (*Spinacia oleracea*).

Metinde “aspanak” ve “ısfanak” sözcükleriyle de adlandırılan bu bitki, bugün Türkiye Türkçesinde *ıspanak* biçiminde kullanılmaktadır. Sözcükteki b-p farklılığı bir yazım özelliği olarak düşünüldüğünden değişiklik olarak değerlendirilmemiştir. “aspanak” biçiminde başta (ı < a) ünlü genişlemesi, “ısfanak” biçiminde ise (p < f) diş-dudaklılaşma ve süreklileşme görülmektedir. Bu bitki adı metinde 3 kez kullanılmıştır:

“*aspanak gibi ve pāzı gibi ve lāḥana gibi*” [19b-6]

“*semiz etile ispanak yirine boranı*” [46a-1]

“*ısfanak cemi' sebze ve etde andan*” [48b-4]

22. kabağ (قَبَاق) *Tr. ad.* Kabak (*Cucurbita*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*kabağunñ tabî’atı bārid i raṭbdur şafrāvī mizāclara yarar*” [48b-6]

23. karanfil (قَرْنَفِل) *Ar. ad.* Karanfil (*Eugenia caryophyllata*).

Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“*vāfir büber ve karanfil ve dārçını ve zencebîl ile ola*” [30a-10]

“*ağaç kav[un]ınuñ kabuğı ve zerinbāt ve karanfil*” [44b-7]

24. karpuz (قَرْبُوز) *Tr. ad.* Karpuz (*Citrullus vulgaris*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır²:

“*karpuzunñ tabî’atı bārid i raṭbdur*” [52a-4]

25. kavun (قَاوُون) *Tr. ad.* Kavun (*Citrullus melo*).

Bu sözcük metinde 2 yerde genel anlamında kullanılmıştır³:

“*kavununñ gāyet taqdīm tatlu olanuñ tabî’atı*” [52a-8]

“*şeftālū ve kavun gibi*” [53a-2]

Ayrıca 3 yerde de tür adı olarak kullanılmıştır: *Bk. ağaç kavunu*

26. koz (قُوز) *Tr. ad.* Ceviz (*Juglans regia*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır⁴:

“*çünkü kozdur tabî’atı ḥārr u yābisdür tiz hażm olur*” [53a-7]

² *Karpuz* sözcüğü *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*’nde Farsça olarak verilmiş, Nişanyan ise bu sözcüğün Eski ve Yeni Yunanca *karpós* sözcüğünden alıntı olduğunu kaydetmiştir. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde ise bu sözcüğe yer verilmemiş, dolayısıyla sözcük Türkçe kabul edilmemiştir. *Lehçetü’l-Lugat*’ta Türkçe madde başı olan karpuzun izahı şu şekidedir: “Arabîsi (...) **habhab**dır. (...) Farsîsi (...) **hindivâne**dir.” Parlatır ise Türkçe olarak kaydetmiştir.

³ Eren, Ramsted’in ve Räsänen’in *kavun* adının Moğolca *gaun* biçiminin Çince’den geldiğini “?” ile gösterdiklerini kaydetmiş Gülensoy ise bu düşünceye katılmadığını belirtmiştir. Clauson da *kāğūn* biçiminde iki uzun ünlünün bulunduğunu bu sebeple yabancı dillerden kalma bir alıntı olabileceğini yazmıştır.

⁴ Gülensoy; Farsça *gawz*, *goz* dan geldiğini ve Gombocz Zoltan’ın *koz* kelimesi için Altaycaya ait olduğunu savunduğunu kaydetmiş. Esad Efendi’nin *Lehçetü’l-Lugat*’ında *kozun* izahı şu şekilde yapılmıştır: “Arabîsi (...) **cevz**dir. (...) Farsîsi (...) **gird-i gândir**.” Karaağaç, Eren, Nişanyan, Kanar ve TDK Farsça; Parlatır, Ünlü ve Redhouse Türkçe olarak yazmıştır. Kamus-ı Türki, *koz* maddesini “جوز عربی اولدیغندن اصل ترکیه سی قوزدر” biçiminde açıklamış cevizin Arapça, *kozun* asıl Türkçe olduğunu belirtmiştir.

27. **ķuru űzűm** (فُورُ أُوزُم) *Tr. ad. tm.* Kuru űzűm.

Bu sűzcűk metinde 2 yerde kullanılmıřtır:

“olan řarāb ile alıřmaya. ve **ķuru űzűm**den” [45a-4]

“ve **ķuru űzűm** ma ‘deye ve cigere ġāyet bī-bedeldűr” [49b-6]

28. **lahana** (لَحْنَه) *Yun. [λάχανο]* ad. Lahana (*Brassica oleracea*).

Bu sűzcűk metinde 1 yerde kullanılmıřtır:

“ve **lahana** ařı sarħűřluġa māni ‘dűr” [44b-3]

29. **mantar** (مَنْتَر) *Yun. [μανιτάρη]* ad. Mantar (*Fungi*).

Bu sűzcűk metinde 3 yerde kullanılmıřtır:

“**mantar** řabi ‘atı bārid i yābisdűr” [49a-6]

“ol cins **mantar** ki alçak yirlerde biter” [49a-7]

“ol ařıl **mantar** (العياديا لله سم) řātildűr” [49a-9]

30. **māř** (مَاش) *Ar. ad.* Mař, bűrűlceye benzeyen bir fasulye tűrű, műr-dűmlűk (*Lathyrus sativus*).

Tűrkiye Tűrkçesinde *mař fasulyesi* olarak bilinen bu sűzcűk metinde 1 yerde kullanılmıřtır:

“**māř** ‘acem diyārında ġāřıl olur” [26a-1]

31. **mercimek** (مَرْجَمَك) *Far. ad.* Mercimek (*Lens culinaris*).

Bu sűzcűk metinde 1 yerde kullanılmıřtır:

“**mercimegűn** řabi ‘atı bārid i yābisdűr” [25a-11]

32. **mışır baķlası** (مِصْرِ بَقْلَس) *Ar. ad. tm.* Acı mışır baķlası, Yahudi baķlası (*Lupinus*).

Bu sűzcűk metinde 1 yerde kullanılmıřtır:

“**mıřır baķlasınu**n řabi ‘atı ġārr u yābisdűr” [25b-4]

33. **noħűd** (نُخُوْد) *Far. ad.* Nohut (*Cicer arietinum*).

Bu sűzcűk metinde 1 yerde kullanılmıřtır⁵:

“**noħűdu**n řabi ‘atı ġārr u yābisdűr” [25a-7]

⁵ *Noħűd* sűzcűġindeki “ت”nin “د” ile gűsterilmesini bir ses deġiřikliġinden ziyade yazım űzelliġi olarak kabul etmiřtik. Ayrıca bu sűzcűkteki “ű” Tűrkiye Tűrkçesinde uzun űnlű bulunmaması műnasebetiyle kısalmiř “u” biçimini almıřtır. “ħ” iřareti de “h” ile karřılık bulmuř noħut biçimini almıřtır.

34. pāzi (پازی) Far. ad. Pazı, yabancı ıspanak (*Beta vulgaris*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*aspanāk gibi ve pāzi gibi ve lāhana gibi*” [19b-6]

35. pırasa (پراس) Yun. [πράσο] ad. Pırasa (*Allium ampeloprasum*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*pırasanuñ tabī‘atı hārr u yābisdür*” [46b-2]

36. pirinç (پرنج) Far. ad. Pirinç (*Oryza sativa*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*pirincüñ mizācı mu tedildür*” [24b-4]

37. şarımsak/şarmısak (صَرْمَسَاق) Tr. ad. Sarımsak (*Allium sativum*).

Türkiye Türkçesiyle ilgili sözlüklerden bazıları *sarımsak* biçimini bazıları da *sarmısak* biçimini almışlardır. Sözcüğün tarihsel gelişimine baktığımızda kaynaklarda tespit edilen ilk biçimin “sarumsak” olduğu görülmektedir⁶. Bu sözcük metinde 3 yerde kullanılmıştır:

“*olan tere ve terhūn ve şarımsak gibi bunlar*” [19b-4]

“*aķabince şarımsak ve şoğan veyāhūd anāsōn*” [42b-3]

“*şarımsakuñ tabī‘atı hārr u yābisdür*” [46b-7]

38. şoğan (صُغَان) Tr. ad. Soğan (*Allium cepa*).

Bu sözcük metinde 3 yerde genel anlamında kullanılmıştır:

“*şoğan ile ve zencebīl ile*” [33a-3]

“*şarımsak ve şoğan veyāhūd anāsōn*” [42b-3]

“*şoğanuñ tabī‘atı hārr u raṭbdur*” [46b-11]

Ayrıca 1 yerde tür adıyla kullanılmıştır: Bk. **yabān şoğanı**

39. şalgam (شَلْغَم) Far. ad. Şalgam (*Brassica rapa*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“*şalgamun tabī‘atı hārr u raṭbdur*” [47b-1]

40. tarhūn (تَرْحُون) Ar. ad. Tarhun, bir baharat çeşidi (*Artemisia dracuncululus*).

Ülkemizde “ejder” bitkisi olarak da bilinen bu bitki hem baharat olarak hem de gaz giderici ve iştah açıcı şifalı bir bitki olarak kullanılmaktadır. Söz-

⁶ Sözcüğün yapısı ve tarihsel gelişimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gülensoy, 2007, s. 737-738.

cük metinde 1 yerde kullanılmıştır⁷:

“olan tere ve **tarhūn** ve şarımsak gibi bunlar” [19b-4]

41. tere (تَرَه) *Far. ad.* Tere (*Lepidium sativum*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“olan **tere** ve **terhūn** ve şarımsak gibi bunlar” [19b-4]

42. turp (طُورِب) *Tr. ad.* Turp (*Raphanus sativus*).

Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“ikişer dirhem **turp**dan şıkılan şuyıla iki kaşık mîkdârı” [68b-11]

“iki dirhem mîkdârı bir kaşık **turp** suyu ile içile” [69a-9]

43. turunç (تُورُنْج) *Far. ad.* Turunç (*Citrus aurantium amara*).

Bu sözcük metinde 2 yerde kullanılmıştır:

“tatlu **turunç** gibi” [34a-3]

“andan biten ağaç virdügi **turunç** tatlu oldı” [34a-4]

44. üzüm (وُزْم) *Tr. ad.* Üzüm (*Vitis vinifera*).

Bu sözcük metinde 1 yerde genel anlamda kullanılmıştır:

“**üzümüñ** tabî‘atı hārr u raḥbdur” [49b-3]

Ayrıca 2 yerde tür adıyla kullanılmıştır: *Bk. kuru üzüm*

45. yabān şoğanı (يَبَانُ صُوعَانِي) *Far.+Tr. ad.* Yaban soğanı, yabani soğan (*Urginea maritima*).

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır:

“hinnā köki ve **yabān şoğanı**” [68b-3]

46. yemiş (يَمِش) *Tr. ad.* Yemiş, incir, meyve.

Bu sözcük metinde 1 yerde kullanılmıştır⁸:

“toḥımı ve aluç ağacınıñ köki ve **yemişi** ve demür” [68b-2]

⁷ Bu kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak Eren (1999), sözcüğün, Türkçeden Doğu Avrupa dillerine geçtiğini kaydetmiştir. Tarhun bitkisi bazı yörelerde tarhana yapımında da kullanılan bir bitkidir. Bu izah tarhun adıyla tarhana adının ilişkili olduğu göstermektedir.

⁸ *Yemiş* sözcüğü metnimizde meyve adlarının genel adı olarak kullanılmıştır. Yemiş adı günümüzde daha çok incir ağacının meyvesi olarak adlandırılmakta olup anlam daralması yaşamıştır.

Sonuç

Tabibnâme'de toplam 101 bitki adı tespit edilmiştir. 101 bitki adından 35 tanesinin çeşitli ses değişimlerine uğramış olduğu ve bu biçimleriyle bugün Türkiye Türkçesinde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu bitki adları şunlardır: *aķ encīr*; *'alaf*, *alma*, *aluç*, *armūd*, *aşānāsiyā*, *baṭlıcān*, *belesān*, *bögirilce*, *büber*, *cırcır*, *dārçın*, *demür diken*i, *encīr*, *fisduķ*, *gebere*, *ħaviç*, *ħınnā*, *kerevüz*, *kesdāne*, *kımnōn*, *kirās*, *kişnic*, *nā'nā*, *şahdāniyye*, *şeftālū*, *şaru zerinc*, *ṭarı*, *ṭatlu mārūl*, *ṭomalān*, *tut*, *'unnāb*, *yabān sedebi*, *zencebīl*, *zerdālū*.

20 bitki adının bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmadığı belirlenmiştir. Bu bitki adları şunlardır: *afsentīn*, *baṭrasalyōn*, *berşiyā vü şān*, *cu'da*, *duķū*, *fūdanç*, *halyūn*, *ħarşef*, *ħasek*, *'imliyūn isperince*, *kemāfīṭus*, *kıssā*, *ķuşt*, *masrīditūs*, *panṭāfilūn*, *selīhā*, *soķūlifendiyūn*, *'ulyaķ*, *'urūķ-ı şufur*, *zerinbāt*.

46 bitki adının bugün Türkiye Türkçesinde aynı biçimleriyle varlıklarını sürdürdükleri belirlenmiştir. Bu bitki adları şunlardır: *acı mārūl*, *ağaç*, *ağaç kavunu*, *anāsōn*, *arpa*, *ayva*, *bādem*, *baķla*, *mercimek*, *pırasa*, *buğday*, *burçaķ*, *çayır*, *ebegümece*, *engīnār*, *erik*, *fındıķ*, *mışır baķlası*, *pirinç*, *göl*, *ħarbaķ*, *ħaṭmī*, *ħiyār*, *ħurmā*, *ıspanaķ*, *ķabaķ*, *ķaranfil*, *noħūd*, *şarımsaķ*, *ķarpuz*, *ķavun*, *ķoz*, *ķuru üzüm*, *laħana*, *mantar*, *māş*, *pazı*, *şoğan*, *şalgam*, *tarħūn*, *tere*, *ṭurp*, *turunç*, *üzüm*, *yabān şoğanı*, *yemiş*.

Bitki adlarının 27'si Türkçe, 25'i Arapça, 22'si Farsça, 18'i Yunanca, 1'i Endonezya dilinden olup 8 tanesi de çok dilli birleşik adlardan oluşmuştur.

Türkçe bitki adları şunlardır: *ağaç*, *ağaç kavunu*, *alma*, *aluç*, *arpa*, *ayva*, *bögirilce*, *buğday*, *burçaķ*, *çayır*, *demür diken*i, *ebegümece*, *erik*, *ħasek*, *ķabaķ*, *ķarpuz*, *ķavun*, *ķoz*, *ķuru üzüm*, *şarımsaķ*, *şoğan*, *ṭarı*, *ṭomalān*, *ṭurp*, *tut*, *üzüm*, *yemiş*.

Arapça bitki adları şunlardır: *'alaf*, *baķla*, *baṭlıcān*, *belesān*, *cırcır*, *cu'da*, *fındıķ*, *fisduķ*, *ħarbaķ*, *ħarşef*, *ħaṭmī*, *ħiyār*, *ħınnā*, *ķaranfil*, *kıssā*, *ķuşt*, *māş*, *mışır baķlası*, *nā'nā*, *selīhā*, *tarħūn*, *'ulyaķ*, *'unnāb*, *'urūķ-ı şufur*, *zencebīl*.

Farsça bitki adları şunlardır: *armūd*, *bādem*, *berşiyā vü şān*, *dārçın*, *encīr*, *göl*, *halyūn*, *ħaviç*, *ħurmā*, *kerevüz*, *kişnic*, *mercimek*, *noħūd*, *pāzī*, *pirinç*, *soķūlifendiyūn*, *şalgam*, *şeftālū*, *tere*, *turunç*, *zerdālū*, *zerinbāt*.

Yunanca bitki adları şunlardır: *afsentīn*, *anāsōn*, *aşānāsiyā*, *baṭrasalyōn*, *büber*, *engīnār*, *fūdanç*, *gebere*, *ıspanaķ*, *kesdāne*, *kımnōn*, *kirās*, *kemāfīṭus*, *laħana*, *mantar*, *masrīditūs*, *panṭāfilūn*, *pırasa*.

Endonezya dilindeki bitki adı şudur: *duķū*.

Çok dilli bitki adları şunlardır: *acı mārūl*, *ṭatlu mārūl* [Tr. + Yun.], *aķ encīr*; *şaru zerinc* [Tr. + Far.], *yabān şoğanı* [Far. + Tr.], *şahdāniyye*, *yabān sedebi* [Far. + Ar.], *'imliyūn isperince*, [Ar. + Far.].

101 bitki adı metinde 152 kez kullanılmıştır. Ayrıca 7 bitki adı, alt tür adlarıyla 14 kere kullanılmıştır.

Metinde en sık geçen bitki adı *ağaç* sözcüğü olup tek başına 15 kere, alt tür adlarında 3 kere kullanılmıştır.

encir sözcüğü tek başına 5 kere, alt tür adında 1 kere kullanılmıştır.

kaşun sözcüğü tek başına 2 kere, alt tür adlarında 3 kere kullanılmıştır.

mārūl sözcüğü yalnızca alt tür adlarında 3 kere kullanılmıştır.

büber ve *zencebīl* sözcükleri tek başlarına dörder kere kullanılmıştır.

şoğan sözcüğü tek başına 3 kere, alt tür adında 1 kere kullanılmıştır.

üzüm sözcüğü tek başına 3 kere alt tür adında 2 kere kullanılmıştır.

bakla sözcüğü tek başına 2 kere, alt tür adında 1 kere kullanılmıştır.

7 bitki adı üçer kere kullanılmış olup şunlardır: *ağaç kaşunu*, *buğday*, *enginar*, *ıspanak* (*aspanak*, *ısfanak*), *mantar*, *şarımsak* ve *tut*.

13 bitki adı ikişer kere kullanılmış olup şunlardır: *aluç*, *armūd*, *bādem*, *berşiyā* (*bevşā*) *vü şān*, *dārçın*, *karanfıl*, *kerevüz*, *kurukuru* (*kurı*) *üzüm*, *soğuklifendiyün* (*suklūfendiryün*), *şeftālū*, *tatlu mārūl*, *tırp* ve *turunç*.

73 bitki adı birer kere kullanılmış olup şunlardır: *acı mārūl*, *afsentin*, *ak encir*, *alaf*, *alma*, *anāsōn*, *arpa*, *aşānāsıyā*, *ayva*, *bahtıcān*, *bahtırsalyōn*, *belesān*, *bögirilce*, *burçak*, *cırcır*, *cu'da*, *çayır*, *demür diken*, *dukū*, *ebegümeci*, *erik*, *fındık*, *fisduk*, *fūdanç*, *gebere*, *gül*, *halyün*, *harbak*, *harşef*, *hasek*, *hatmī*, *havıç*, *hunnā*, *hiyār*, *hurmā*, *imliyün isperince*, *kabak*, *kemāfītus*, *karpuz*, *kesdāne*, *kışsā*, *kımnōn*, *kirās*, *kişnic*, *koz*, *kust*, *lašana*, *masrīditūs*, *māş*, *mercimek*, *mışır baklası*, *nā'nā*, *nohūd*, *panāfılün*, *pāzm*, *pırasa*, *pirinç*, *şaru zeric*, *selihā*, *şahdāniyye*, *şalgam*, *tarhūn*, *tarı*, *tere*, *tomalan*, *ulyak*, *unnāb*, *uruk-ı şufur*, *yabān sedebi*, *yabān şoğanı*, *yemiş*, *zerdālū* ve *zerinbāt*.

Kaynakça

- Baytop, T. (1997). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deny, J. (2009). *Türk dil bilgisi*. Çev.: Ali Ulvi Elöve (1941), Uyarlayan: Ahmet Benzer. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Deny, J. (2013). *Türk dili gramerinin temel kuralları*. Çev.: Oytun Şahin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gürson, O. ve Özçelik, G. (2005). Tarçının tarih boyunca ve günümüzdeki kullanımı. *Ankara Üniversitesi OTAM*, 18, 171-183.
- Kanar, M. (2003). *Örnekli etimolojik Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin alıntılar sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakaş, A. (2017). *Fakir Ahmed Şeyhzade'nin Tabibnâmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez No: 452057.
- Karpuz, H. Ö. ve Gaddar, Z. (2012). Süheyl ü Nevbahar'da hayvan adları. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 4, 58-83.
- Kaşgarlı, M. (2007). *Divanü Lugati't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin soyağacı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Önler, Z. (1990). XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi botanik terimleri. *Journal of Turkish Studies (Fahir İz Armağanı I)*, 14, 357-392.
- Önler, Z. (1999). *Müntahab-ı Şifa II sözlük*. İstanbul: Simurg.
- Önler, Z. (2004). XIV-XV. yüzyıl tıp metinlerinde Türkçe bitki adları. *Kebikeç*, 18, 273-301.
- Öztürk, A. E. (2006). *Meyve kitabı* (alıç). İstanbul: Kitabevi.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlıca Türkçe sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Redhouse, J. (2013). *Türkçe / Osmanlıca-İngilizce Redhouse sözlüğü*. İstanbul: Sev Yayıncılık.
- Remzi, H. (2018). *Lügat-i Remzi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Şahin, H. (2007). Cāmi'ü'l-Fürs örneğinde XVI. yüzyıl bitki isimleri. *Turkish Studies*, 2(2), Spring, 570-602.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi (1999). *Lehçetü'l-lugat*. Haz.: H. Ahmet Kırkılıç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Summary

Tabibnâme was written by Fakir Ahmed Şeyhzâde on the request of Damat İbrahim Pasha of Nevşehir in the 18th century. The text is in Turkish and it includes alternative medicine, pharmacy and plant science subjects. The text also includes political, religious, moral, medical, and philosophical information. Therefore, Tabibnâme is very important both in terms of the information it contains about Turkish language and Turkish culture history and medicine and pharmacy terminology due to its vocabulary and linguistic features.

In this article, we examined the names of plants in this important medical manuscript, Tabibnâme. We have identified that a total number of 101 plant names were used in the text. These plant names were first analyzed in terms of the forms that they were used in the text, the languages that they belong to, and in terms of the classes of words and their lexical meanings. Then, we reanalyzed these words by tracing the sound changes that have occurred in the course of time. In addition, we evaluated and identified how many times the plant names were used in the text, and the sentences or phrases in which they were used were indicated by leaf and line numbers.

Today, 35 of 101 plant names are used with various phonetic changes in Turkish. These are: *ağ encir* (أَقْ أَنْجِير), *alaf* (عَلَف), *alma* (أَلْمَا), *aluç* (أَلُوچ), *armüd* (أَرْمُد), *aşānāsiyā* (أَشَانَسِيَا), *baḥlcān* (بَطْلِحَان), *belesān* (بَلَسَان), *bögirlice* (بُوكِرْلِيچ), *büber* (بُوبِير), *circir* (جِرْجِر), *dārçın* (دَارچِن), *demür diken* (دَمُورْدِكِن), *encir* (أَنْجِير), *fisduk* (فِسْدُق), *gebere* (كَبِير), *haviç* (حَوِيچ), *hinnā* (حِنْنَا), *kerevüz* (كِرْوُز), *kesdāne* (كِسْدَان), *kimmōn* (كِيْمَنُون), *kirās* (كِرَاس), *kişnic* (كِيْشِنِيچ), *nā'nā* (نَانَا), *şahdāniyye* (شَحْدَانِيَّة), *şeftālū* (شِفْتَالُو), *şaru zerinc* (صَارُو زَرِينچ), *tarı* (طَارِي), *taḥlu mārūl* (طَاتَلُو مَارُول), *tomalan* (طُومَلَان), *tut* (تُوت), *'unnāb* (عُنَاب), *yabān sedebi* (يَبَان سَدَب), *zencebīl* (زَنْجَبِيل), *zerdālū* (زِرْدَالُو). Today, 20 plant names are not used in Turkish. These are: *afsentīn* (أَفْسَنْتِين), *baḫrasalyōn* (بَطْرَصَلْيُون), *berşiyā vü şān* (بِرْشِيَاوْشَان), *cu'da* (جُدَه), *dukū* (دُقُو), *fūdanç* (فُودَنْج), *halyūn* (هَلْيُون), *ḫarşef* (خَرْشَف), *ḫasek* (حَسَك), *'imliyūn isperince* (عَمَلْيُون اِسپَرِنچِه), *kemāffīḫus* (كَمَافِيحُوس), *kışsā* (قِشَا), *kuş* (قُش), *masrīditūs* (مَسْرِيْدِيْتُوس), *panṭāfilūn* (پَنْطَافِلُون), *selīhā* (سَلِيحَا), *soḫūlfendiyūn* (سُوقُولْفَنْدِيُون), *'ulyaḫ* (عَلْيِق), *'urūk-ı şufur* (عُرُوقِ صُفُر), *zerinbāt* (زَرِنْبَات). Today, 46 plant names are used in the same form in Turkish. These are: *acı mārūl* (عَاقُول), *ağaç* (أَعچ), *ağaç kavunu* (أَعچ قَوُونِي), *anāsōn* (أَنَاسُون), *arpa* (أَرپَا), *ayva* (أَيْوَا), *bādem* (بَادَم), *baḫla* (بَقْل), *buğday* (بُغْدَاي), *burçaḫ* (بُورچَاق), *çayır* (چَايِر), *ebegümeçi*, *engīnār* (أَنْكِينَار), *erik* (أَرِك), *findık* (فِنْدِق), *gül* (كُول), *ḫarba* (خَرْبِق), *ḫaṭmī* (قَرْنَمِي), *ḫiyār* (خِيَاَر), *ḫurmā* (خُرْمَا), *ıspanaḫ* (أَسِنْتَاق), *kaḫaḫ* (قَبَاق), *karanfīl* (قَرْنَمِل), *karpuz* (قَرْبُوز), *kaḫun* (قَاوُون), *koz* (قُوز), *ḫuru üzüm* (قُورُو أُوْرَم), *laḫana* (لَحْنَه), *mantar* (مَنْتَر), *māş* (مَاش), *mercimek* (مَرْجَمَك), *mışır baḫlası* (مِصْر بَقْلَس), *noḫūd* (نُخُود), *pazı* (پَزِي), *pirasa* (پِرَاس), *pirinç* (پِرِنچ), *şarımsaḫ* (صَرْمَسَاق), *şoğan* (صُغَان), *şalgam* (شَلْغَم), *tarḫūn* (تَرْخُون), *tere* (تَرَه), *tuḫp* (طُورْب), *turuḫ* (تُورُنچ), *üzüm* (أُوْرَم), *yabān şoğanı* (يَبَان سُوقَانِي), *yemiş* (يَمِش).

27 of the plant names are Turkish. These are: *ağaç*, *ağaç kavunu*, *alma*, *aluç*, *arpa*, *ayva*, *bögirlice*, *buğday*, *burçaḫ*, *çayır*, *demür diken*, *ebegümeçi*, *erik*, *ḫasek*, *kaḫaḫ*, *karpuz*, *kaḫun*, *koz*, *kuru üzüm*, *şarımsaḫ*, *şoğan*, *tarı*, *tomalan*, *tuḫp*, *tut*, *üzüm*, *yemiş*. 25 of the plant names are Arabic. These are: *'alaf*, *baḫla*, *baḫlcān*, *belesān*, *circir*,

cu 'da, fındık, fisduḡ, ḡarbaḡ, ḡarşef, ḡatmî, ḡıyâr, ḡınnâ, ḡaranfîl, kıssâ, kuşt, mâş, mışır baḡlası, nâ 'nâ, selîhâ, tarḡûn, 'ulyaḡ, 'unnâb, 'urûḡ-ı şufur, zencebîl. 22 of the plant names are Persian. These are: *armûd, bâdem, berşiyâ vü şân, dârçın, encîr, ḡül, halyûn, ḡaviç, ḡurmâ, kerevüz, kişnic, mercimek, noḡûd, pâzi, pîrinç, soḡûlfendiyûn, şalgam, şeftâlû, tere, turunç, zerdâlû, zerinbât.* 18 of the plant names are Greek. These are: *afsentîn, anâsôn, aşânâsiyâ, baḡrasalyôn, büber, engînar, fûdanç, gebere, ispanaḡ, kesdâne, kîmnôn, kirâs, kemâfîtus, laḡana, mantar, masrîditûs, panḡâfilûn, pırasa.* One of the plant names is Indonesian. It is: *duḡû* shower. 8 of the plant names are observed crosslinguistically. These are: *acı mârûl, tatlu mârûl [Tr. + Greek], aḡ encîr, şaru zerinc [Tr. + Persian], yabân şoḡanı [Persian + Tr.], şaḡdâniyye, yabân sedebi [Persian + Ar.], 'imliyûn isperince, [Ar. + Persian].*

101 plant names were used for 152 times in Tabibnâme. In addition, 7 plant names were used 14 times with the subtype names. Their frequency of use is as follows: The word *aḡaç* was used for 15(+3) times, the word *encîr* was used for 5(+1) times, the word *ḡavun* was used for 2(+3) times, the word *mârûl* was used for (+3) times, the words *büber* and *zencebîl* were used for 4 times, the word *şoḡanı* was used for 3(+1) times, the word *üzüm* was used for 3(+2) times, the words *aḡaç ḡavunu, buḡday, engînar, ispanaḡ (aspanaḡ, isfanak), mantar, şarımşaḡ* and *tut* were used for 3 times, the words *aluç, armûd, bâdem, baḡla, berşiyâ vü şân, ḡaranfîl, ḡuru üzüm, soḡûlfendiyûn, şeftâlû, tatlu mârûl, turp* and *turunç* were used for 2 times, and the words *acı mârûl, afsentîn, aḡ encîr, 'alaḡ, alma, anâsôn, arpa, aşânâsiyâ, ayva, baḡlıcân, baḡrasalyôn, belesân, böḡirilce, burçaḡ, cırcır, cu 'da, çayır, dârçın, demür dikenî, duḡû, ebegümece, erik, fındık, fisduḡ, fûdanç, gebere, ḡül, halyûn, ḡarbaḡ, ḡarşef, ḡasek, ḡatmî, ḡaviç, ḡınnâ, ḡıyâr, ḡurmâ, 'imliyûn isperince, ḡabaḡ, kemâfîtus, ḡarpuz, kerevüz, kesdâne, kıssâ, kîmnôn, kirâs, kişnic, ḡoz, kuşt, laḡana, masrîditûs, mâş, mercimek, mışır baḡlası, nâ 'nâ, noḡûd, panḡâfilûn, pâzi, pırasa, pîrinç, şaru zerinc, selîhâ, şaḡdâniyye, şalgam, tarḡûn, tarı, tere, tomalan, 'ulyaḡ, 'unnâb, 'urûḡ-ı şufur, yabân sedebi, yabân şoḡanı, yemiş, zerdâlû* and *zerinbât* were used only for 1 time.